

Akceptuję
HJW

Recenzja

pracy doktorskiej pt. *Rozwój opieki nad noworodkiem i dzieckiem w kulturze i historii medycyny arabskiej* autorstwa lek. Samira Ismaila

Rozprawa doktorska napisana pod nadzorem naukowym pani prof. dr hab. n. med. Bożeny Kociszewskiej-Najman została zrealizowana w Radzie Dyscypliny Nauk Medycznych Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego w 2022 r. Praca, oprócz strony tytułowej, ma na początku słowa kluczowe w języku polskim i angielskim, a także podziękowania doktoranta dla Pani Promotor, członkom Rady Wydziału Nauk o Zdrowiu WUM, i doktorowi Bogusławowi R. Zagórskiemu za jego cenne wskazówki wykorzystane podczas pisania rozprawy.

Dedykację rozprawy poświęcił autor swoim nieżyjącym Rodzicom i swojej Rodzinie: Żonie i pięciorgu Dzieciom.

Struktura pracy objęła spis treści, spis tabel, streszczenie w języku polskim i angielskim, wstęp i sześć rozdziałów, podzielonych na liczne podrozdziały, które dotyczyły historii medycyny arabskiej i muzułmańskiej, opieki nad noworodkami i dziećmi starszymi, w tym również w kontekście poglądów lekarzy muzułmańskich nt. perinatologii, neonatologii i pediatrii, społecznych problemów zdrowotnych dzieci, sylwetek wybitnych lekarzy muzułmańskich zainteresowanych m.in. tematyką pediatryczną oraz zagadnieniami etyki i bioetyki w kulturze i historii medycyny arabsko-muzułmańskiej.

Właściwą treść pracy poprzedził autor spisem rycin i spisem tabel. Jej koniec zwieńczyły liczne i rozbudowane wnioski oraz spis źródeł drukowanych i internetowych, słownik pojęć i nazw arabskich, a także Opinia Komisji Bioetycznej.

Na podstawie umieszczonego wstępu wytyczono cel podjętego przez doktoranta badania, to znaczy rozwoju opieki nad noworodkiem i dzieckiem w kulturze i historii medycyny arabskiej, co znalazło adekwatny wyraz w tytule dysertacji. Pan Samir Ismail uznał w sposób naturalny doskonałą znajomość kultury arabsko-muzułmańskiej i wiedzę pediatryczną w tym kręgu

cywilizacyjnym za genezę podjętego tematu. Pytania badawcze doktoranta sformułowane zostały w formie tytułów rozdziałów książki, a jej zakres chronologiczny oraz terytorialny objął okres głównie średniowieczny, kiedy od początku VII w. do wieku XV ogromne obszary Azji, Afryki i Europy znajdowały się pod dominacją władców muzułmańskich.

Podstawą badań stały się źródła, które doktorant poddał krytycznej ocenie. W swojej pracy uwzględnił 57 druki zwarte (książki), 54 druki ciągłe (artykuły) oraz 90 publikacji cyfrowych i inne źródła internetowe. W sumie doktorant wykorzystał 17 obcojęzycznych druków zwartych, z przewagą języka arabskiego oraz artykuły niemalże wszystkie w języku angielskim i arabskim, a także publikacje internetowe w większości anglojęzyczne i w języku arabskim. Liczba przewertowanych i przestudiowanych pozycji źródłowych stała się bazą badawczą doktoranta, który na jej podstawie starał się odpowiedzieć na pytania badawcze postawione w poszczególnych rozdziałach.

Podczas tworzenia dzieła wykorzystano 100 rycin i 7 tabel, które wzbogaciły treść pracy i stanowiły jej znaczny walor poznawczy. Ostatecznie powstała praca licząca 280 stron druku komputerowego, który, jak się mogłem zorientować, poddany został starannej korekcie.

Dotychczasowe uwagi recenzenta odnosiły się głównie do formy, która w mojej ocenie jest prawie bez zarzutu i zasługuje na pełną akceptację. Część merytoryczna rozprawy wymagała dodatkowych przemyśleń recenzenta w celu optymalnej oceny zaprezentowanej treści. Tekst pana lek. Samira Ismaila jest bardzo obszerny i obejmuje sześć rozbudowanych rozdziałów. Pierwszy, zatytułowany *Zarys historii medycyny* został poświęcony rozwojowi medycyny arabsko-muzułmańskiej w realiach ekspansji politycznej, religijnej i kulturowej w epoce, kiedy w Europie Zachodniej i Środkowej (Polska, Węgry) ukształtowała się równocześnie jakoś średniowiecza. Imperium arabskie, nazwane Chilafat (stąd kalafat), miało, jak napisał doktorat, „pewne zasady i kryteria zachęcające wszystkich mieszkańców”, m.in. zasadą równości i wolności oraz prawem do

nauki i zdobywania wiedzy. W okresie ekspansji arabskiej wiele podporządkowanym zdobywcom narodów, np. Persowie, Hindusi, Berberowie, Syryjczycy, Uzbeki, Kazachowie itp., uległo konwersji religijnej, stając się wyznawcami islamu. Z upływem czasu ten konglomerat poszczególnych plemion i nacji stał się amalgamatem religijno-prawno-obyczajowym, który determinował ukształtowanie się kultury i cywilizacji arabsko-muzułmańskiej. Również zagadnienia pediatryczne, będące przedmiotem uwagi i badań doktoranta, należy uznać za integralne zjawisko w nauce arabsko-muzułmańskiej. Wiedza medyczna w islamie została w ogromnej mierze ukształtowana i powiązana z religią, a jak napisał w swojej pracy pan lek. Samir Ismail, „Święty Koran jest pierwszym autorytetem nakazującym żarliwość w poszukiwaniu wiedzy doświadczalnej, nakłaniającym do eksperymentów, medytacji i obserwacji”. Święta Księga Mahometa wyraźnie zalecała swoim wyznawcom kierowanie się w życiu zasadami prawdy i wiedzy.

W tym zestawieniu nauki wyjaśnienia Koranu odnoszące się do medycyny, także pediatrii, w postępowaniu lekarzy, dzieci jako pacjentów oraz ich przełożonych otrzymywały sankcję Boską, a Święta Księga Proroka Muhammada odgrywała ogromną rolę w rozwoju nauki, w tym także medycyny.

W rozdziale I, na dowód znajomości wiedzy historyczno-medycznej doktoranta, wspomniane zostały dzieje zagłady starożytnego Rzymu, których następstwem było unicestwienie ogromnej liczby rękopisów dotyczących medycyny. Podjęta przez Arabów, w pierwszych stuleciach islamu (VII, VIII w.) spontaniczna recepcja wiedzy i nauki antycznej i zabezpieczenie przed zniszczeniem oraz translacja przetrwałego we fragmentach piśmiennictwa epoki antycznej, przede wszystkim świata greckiego, rzymskiego i egipskiego, sprawiło ukształtowanie się i rozwój profilu naukowego medycyny arabsko-muzułmańskiej. Pan lek. Samir Ismail zasygnalizował także ówczesny odwrotny nurt intelektualny, kiedy uczeni średniowieczni uzyskali, głównie w konsekwencji rekonkwisty na terenie Hiszpani, Sycylii i południowej Italii,

dostęp do rękopisów Galena, Platona, Arystotelesa, Hipokratesa oraz innych lekarzy starożytnych.

W dalszym tekście rozdziału pracy autor zwrócił uwagę na powstanie i rozwój farmacji i botaniki muzułmańskiej.

Rozdział II poświęcony został *Opiece nad dziećmi w kulturze arabsko-muzułmańskiej*. W społeczności muzułmańskiej, dziecko uchodziło za najważniejszą osobę ludzką, a jego opieka podlegała wpływom religijnym, kulturowym, społecznym i zdrowotnym. Zarówno opieka rodzinna, jak i społeczna za pośrednictwem różnych instytucji oraz opieka zdrowotna były związane z instytucją małżeństwa i tworzenia rodziny, urodzeniu dziecka, respektowaniu jego zwyczajów i tradycji, podejmowaniu opieki wychowawczej rodziców wobec dzieci oraz obowiązków wyjątkowych, np. zasiłek rodzinny i opieką nad sierotami. Podstawowe poglądy na temat stosunku wobec dzieci wyraziły przed wieloma setkami lat wersety Koranu. Według islamu instytucja rodziny jest podstawowym elementem społecznym. Małżeństwo mające obowiązek prokreacji w celu ciągłości rodzaju ludzkiego, spełnia wielką powinność społeczno-religijną w świecie muzułmańskim, pragnąc równocześnie objąć swoje potomstwo właściwą troską. Wielką rolę w tym akcie pomocy dzieciom sprawują rodzice, którzy dbają o ich prawidłowy rozwój fizyczny i duchowy, szczególnie w zakresie zachowania i etyki. Odpowiedzialność i wyrozumiałość w stosunku do dzieci jest regulowana, jak powiedziałem, sprawami religijnymi.

Bardzo długi rozdział III (56 stron) posiada także tasiemkowy tytuł: *Opieka zdrowotna nad noworodkami i dziećmi w kulturze i historii medycyny arabsko-muzułmańskiej według poglądów lekarzy arabsko-muzułmańskich, z uwzględnieniem perinatologii, neonatologii i pediatrii*. Doktorant wyeksponował wiele wypowiedzi i oświadczeń Proroka Mahometa, które przekazane potomnym bez zniekształcenia oryginału, dotyczyły zachowania zdrowia i profilaktyki zachorowań dzieci. W medycynie arabsko-muzułmańskiej w aspekcie

historycznym znalazło się wiele informacji na temat chorób, m.in. ginekologiczno-pediatrycznych. Dużą rolę w pismach odnoszących się do dzieci odgrywały zagadnienia karmienia piersią. Medycyna muzułmańska zajmowała się również sprawami chorób: jamy ustnej, chorobami nefrologicznymi i neurologicznymi, które sposobami neurochirurgicznymi leczył Abulcasis, schorzeniami laryngologicznymi, chorobami serca, płuc i oskrzeli. Opisano również symptomatologię powyższych chorób, a także ich powikłania. Uwzględniono objawy astmy, kamicy nerkowej, choroby narządów układu pokarmowego itp. Islam przywiązywał wielką rolę w profilaktyce chorób dziecięcych poprzez stosowaniu czystości i higieny. Lekarze arabsko-muzułmańscy potrafili skutecznie leczyć, m.in. dzieci chorujące na kamicę nerkową. Byli także prekursorami szczepień przeciw chorobom infekcyjnym. Interesowali się także chorobami zakaźnymi i dermatologicznymi.

Bardzo ciekawe zagadnienia zdrowotne poruszył autor w rozważaniach rozdziału IV pt. *Spoleczne problemy zdrowotne dzieci i młodzieży z punktu widzenia kultury arabsko-muzułmańskiej*. Według prawa muzułmańskiego opartego na autorytecie Koranu zażywanie wszelkich narkotyków oraz ich „uprawianie, handel i obrót” jest zakazane przez islam. Podobny zakaz dotyczy alkoholu jako substancji, która jest „źródłem i matką wszelkiego zła”. W przyszłości lekarze arabscy, np. Rhazes, stosowali substancje narkotyczne w celach leczniczych, ale uprzednio otrzymując zgodę ze strony władz religijnych.

Bardzo obszerny i ciekawy rozdział V dotyczy *Bibliografii arabskich i muzułmańskich lekarzy i ich wkład w rozwój medycyny*. W toku rozprawy autor zaprezentował krótkie bibliografie lekarzy arabsko-muzułmańskich. Najbardziej interesujące były osiągnięcia pediatryczne Rhazesa i Avicenny.

Rhazes żył w latach 850-923 i był lekarzem i nauczycielem w Bagdadzie, gdzie m.in. założył szpital. Uczony wiele uwagi poświęcił chorobom wieku dziecięcego i w medycynie islamu uważany jest za ojca pediatrii, którą oddzielił od medycyny ogólnej. Miał znaczące sukcesy w odróżnieniu zapalenia kości i

szpiku, od innych zapaleń kości. Pierwszy w historii medycyny opisał rozszczep kręgosłupa, oraz drgawki u niemowląt. W pediatrii wyróżnił nowe postacie leków roślinnych. Zajmował się również chirurgią. Opisał wodogłowie i małogłowie, padaczkę i drgawki oraz niektóre choroby skóry. Napisał olbrzymią encyklopedię medyczną, w której umieścił przykłady ospy prawdziwej i odry. Przyczynę infekcji chorób upatrywał w spożywaniu niezdrowych pokarmów.

Największym lekarzem z kręgu muzułmańskich był Avicenna (980-1037), niezwykle uzdolniony człowiek, który m.in. pracował jako lekarz. Jego sztandarowym dziełem był *Kanon medyczny*. W swoich pracach zajmował się m.in. sprawami pediatrii, tj. planowaniem ciąży i rodziny, pielęgniarstwem noworodzonych dzieci, karmieniem piersią noworodków i niemowląt, sprawami mamek, odstawieniem niemowląt od piersi oraz rozwojem psychomotorycznym dzieci.

Pomimo związku z tematem pracy oraz tytułem IV rozdziału *Zagadnienia etyki i bioetyki w kulturze i historii medycyny arabsko-muzułmańskiej z perspektywy opieki nad dzieckiem* odbiega jego treść w pewnym stopniu od historycznego toku narracji dzieła, tym bardziej, że elementy etyki lekarza, bioetyki w kontekście prawa muzułmańskiego, koncepcja powstania człowieka w cywilizacji islamskiej przewijała się na kartach dotychczasowych rozdziałów. Także antykoncepcja i aborcja, jako problem etyczno-religijny jest następstwem prawa Boskiego we wszystkich konfesjach monoteistycznych. Tradycja i wizja śmierci jako zjawiska „prawdy” i etapu na drodze nowego życia jest również pochodną wiedzy zaprezentowanej w pozostałych tekstach. Dawstwo narządów, jako temat kolejnego punktu (7) VI rozdziału nie ma w całościowej strukturze rozprawy racji bytu. W tej sytuacji rozdział VI, jako pewien dysonans konstrukcyjny pracy, aczkolwiek przekonywujący, ciekawy merytorycznie, powinien znaleźć się w aneksie książki. Moja autopropozycja zrealizowana w przyszłości, znacznie – jak sędzę – poprawi jednolitość tematyczną i spójność napisanego tekstu.

Reasumując powyższą opinię stwierdzam, że rozprawa pana lek. Samira Ismaila, będąca efektem wieloletnich badań naukowych doktoranta, jest dziełem niezwykle oryginalnym, charakteryzującym się skrupulatnością, dokładnością i bogatą ikonografią. Jego forma i treść spełniają wszystkie wymogi metodologiczne pracy historyczno-lekarskiej. Autor rozprawy wykorzystał liczne i konieczne źródła, w większości obcojęzyczne, które poddał niezbędnej krytyce. Wywód doktorski podzielił na rozdziały, których tytuły sygnalizowały merytoryczną relację poszczególnych zagadnień. Wiedza i wizja tożsamościowa doktoranta upoważniała na pełną akceptację jego światopoglądowych i naukowych przekonań, które recenzent, jako wierzący rzymsko-katolik, w dużej mierze podzielał. Ta koincydencja świadomości mentalnej i intelektualnej doktoranta i recenzenta sprawiła, że różne cywilizacje-arabsko-muzułmańska i zachodnio-europejska chrześcijańska – spotkały się na stronach niniejszej rozprawy doktorskiej, co stało się z korzyścią obydwu stron. Pan lek. Samir Ismail zinterpretował świat islamu przez pryzmat opieki nad urodzeniem, rozwojem, wychowaniem i kształceniem dzieci, a także ich zdrowia, chorób, leczenia i pomocy społecznej. W pracy znalazły się wszystkie odpowiedzi na postawione przez doktoranta pytania badawcze. Jako lekarz pediatra i akademicki historyk rozprawę doktorską, którą z przyjemnością oceniałem, uważam za bardzo dobrą i zasługującą w pełni na laur doktorski. Dlatego proponuję władzom Rady Dyscypliny Nauk Medycznych oraz Rady Wydziału Nauk o Zdrowiu Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego o nagrodzenie wspomnianej rozprawy oraz opublikowaniem drukiem, oczywiście po wprowadzeniu przez doktoranta niezbędnych zmian.

Zatem rozprawa doktorska spełniła warunki określone w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. ur 65, poz. 595 z późn. zm.) w związku z art. 175 ust. 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r. poz. 1669 z późn. zm.)

Dlatego zważywszy na powyższą ocenę zwracam się bardzo uprzejmie do
Wysokiej Rady Dyscypliny Nauk Medycznych WUM o dopuszczenie rozprawy
i jej autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Łódź, 4.07.2022 r.

Prof. dr hab. med. Jerzy Supady